

Az Úristen tenyerén

A monológ alapjául szolgáló interjút Váradi Monika Mária készítette

Ezerkilencszáznegyvennégyben születtem egy karikási iparoscsaládban. A nagyapám, aki a húszas években halt meg, vaskereskedést vezetett, kaszákat, vasvillákat árult, a református templomhoz szállította a rézlemezeket. Nyitott, mozgékony, nyelveket beszélő ember volt, több száz példányos könyvtárral rendelkezett, s még a Peugeot művekkel is kapcsolatban állt. A legidősebb fiát egyetemre küldte, a második tisztviselő lett a Népbanknál. Édesapám volt a legkisebb fiú, ő egy helyi mesternél kitanulta a lakatosságot, majd felső gépipari iskolát végzett Szegeden. Nem igazán szerette Karikást. Pestre került főgépésznek a Vízművekhez, de amikor a front elérte a fővárost, a családjával visszaköltözött Karikásra, az anyukám szüleinek a házába. Itt születtem én harmadik gyerekként, a bátyám és a nővérem után.

Gyerekkoromban meghatározó volt az a légkör, amit a szüleink teremtettek nekünk. Nem feltétlenül az anyagi helyzetünkre gondolok, hanem inkább a lelki biztonságérzetre. Pedig nem volt az könnyű időszak a háború után meg az ötvenes években. A családi fészekben három generáció élt együtt: nagyszülők, szülők, gyerekek. A nagyszülők külön főztek maguknak, de mi, gyerekek választhattunk, hol együnk. Akkor szoktam rá a nagymama főztjére, a finom, nehéz, magyaros ételekre. Ezek zsíros és viszonylag egyoldalú paraszti eledeltek voltak, de mit tegyek, azóta is a kedvenceim.

Édesapám a nehéz években is óriási hangsúlyt fektetett arra, hogy megadja nekünk azt, amire szükségünk volt. Mindig megkérdezte tőlünk: hová megy az iskola nyaralni? És akkor befizetett bennünket. Voltak könyvek is otthon, szabadon olvasgathattuk mindet. Érdekes, hogy akkor, amikor még tilos volt Kodolányi Jánost olvasni, Kodolányi a kedvencünk volt, miképpen Makai Sándor vagy Fekete István. Ő egyébként felnőtként is a kedvencem. Na most, ezek mellett a szüleimnél megvoltak Cronin könyvei, meg az *Elfújta a szél* és ilyenek. Minden munkába bevontak minket is, emellett arra törekedtek, hogy jó eredményt érjünk el az iskolában. Nyelvet tanítottak nekünk, pedig akkor bűnnek számított, hogy valaki angolul tudott. Apu egyik teniszpartnere tanított bennünket angolra, potom pénzért. Harminc forint volt egy havi díjunk. Heti két alkalommal voltunk nála.

Édesapám a háború után már nem tudott visszamenni Budapestre, ezért a nagyapám vaskereskedésében kezdett el dolgozni. Szépen helyre is állították a romos állapotot. Lassan kezdtek volna újra fölszerelni a régi boltot, de negyvennyolcban közbejött az államosítás. Ekkor megint elveszítette a munkáját, és néhány évre kénytelen volt beállni bérelszámoló-nak az áramszolgáltató vállalatához. Utána pedig, miután ő szakmája szerint gépészmester volt, Kecskeméten helyezkedett el egy építőipari vállalatnál, ahol haláláig főgépészként dolgozott. Ő volt a családfenntartó, hiszen az államosításkor a nagyszülők földjét is elvették, nem volt bérlő, nem volt jövedelem. Édesanyám háztartásbeli volt. Egy fizetésből élünk tehát, de ennek ellenére nem emlékszem arra, hogy nélkülöztünk volna. Sőt, azok, akik

akkor a szüleim baráti köréhez tartoztak, akikkel együtt töltötték az ünnepeiket, a névnapokat, a szilvesztereket, sokkal optimistábbak és boldogabbak voltak, mint a mai emberek.

Lehet, hogy elfogult vagyok, de ki merem jelenteni: édesapám csodálatos ember volt. Soha nem veszítette el az életbe vetett bizodalját. Minden helyzetből talpraállt. Kímélte a családját, vigyázott arra, nehogy részt kelljen vennünk a gondokban. Mindent ünneppé tudott tenni. Megtanított bennünket arra, hogy a legkisebb dolognak is örüljünk. Mondok néhány példát. A mi házukban, miképpen általában az alföldi nagy parasztházakban, óriási konyha volt, ami alkalmas volt arra, hogy ott egy család együtt étkezzen. Ő a sonka föl-vágását is örömteli eseménnyé tudta tenni. Minden újabb szeletnél közölte az édesanyámmal: mamikám, csak ki kell egyenesíteni a sonkát, nem vágunk több szeletet, de nézd, ez megint srég. És akkor lehetett derülni azon, hogy bár be kell osztani a sonkát, de hát amíg a gyerek kér, addig majd egyenesítgetjük. A legkisebb ajándék is öröm volt.

Hárman voltunk testvérek. Ilyen esetben társaságban gyakran megkérdezik a szülőktől, hogy vajon melyik a legkedvesebb. Én voltam a legkisebb, és sok szülő úgy van velem, hogy a legkisebb a legkedvesebb. De a mi szüleink nem ilyenek voltak! Ők mindig azt mondták, hogy nálunk három kedvenc gyerek van, és ezt mi mindig nagyon büszkén vettük tudomásul. Mi mindig együtt voltunk velük, sohasem zártak ki bennünket. Elleshettük, hogyan viselkednek, mit csinálnak. A névnapokon vagy szilveszterkor a felnőttek között mi, gyerekek is ott voltunk. Lehet, hogy külön szobában, vagy a szobán belül volt felszögelve egy vastag szőnyeg, hogy amikor majd álmosak leszünk, nyugodtan alhassunk, de ott voltunk. Kislány korunkban a felnőtt férfiak lehajolva tanítottak bennünket táncolni. Emlékszem például, hogy tangózni apám barátja, egy óriási termetű állatorvos tanított meg.

Jelen voltunk a felnőttek beszélgetéseik is, ugyanakkor tudtuk, hogy amiről szó van, az másra nem tartozik. Nem is mondtuk el, még gyerektársaságban sem, hogy miket hallottunk tőlük. Ismertük a parasztnagyszülők életét, megéltük a behajtók látogatásait, a beszolgáltatási rendszert. Megértettük, hogyan utáltatták meg a parasztemberrel a földet. Tudtunk arról, hogy az ötvenes években tilos volt a Szabad Európa Rádiót hallgatni. De mégis, Julianna napokon, február tizenharmadikán, a szüleim házassági évfordulóján pokrócokba csavarták a társaság egyetlen rádióját, és vitték egyik helyről a másikra. És ezt mi, gyerekek pontosan tudtuk. Sőt, gramofon is került valahonnan ilyenkor, pedig akkoriban tilos volt gyülekezni, és egy ilyen buli már gyülekezésnek számított, gyanús volt, ha társaságok összejöttek.

Édesanyám parasztlány volt. Érdekes, sokszor gondolok rá, hogy talán szabadabb és könnyebb élete volt, mint amit általában Karikáson egy paraszti családban fölnövő lány élvezhetett. Nem kapáló parasztlány volt, hanem tornaegyletbe, lánykörbe, bálókba járó fiatal hölgy. Sokat mesélt nekünk a lánykoráról. Karikás akkor még igazi diákváros volt. Ott volt a református tanítóképző, és a diákok mindig számba jöhető lovagok voltak a fiatal lányok számára. A nagymamának ugyan nem tetszett, hogy nem földdel rendelkező parasztemberhez ment feleségül, de apu olyan egyéniség volt, hogy mégis megszerették. Meg persze ő gépész volt, egy felső ipari iskolát végzett ember, aki egy tekintélyes helyi vaske- reskedő családból származott, és ezért versenyre tudott kelni egy parasztemberrel.

Anyu nagyon szép és csinos lány volt. Bárcsak én lettem volna olyan szép, mint ő! Vele sohasem fordulhatott volna elő az, ami velem megesett, hogy egy fényképész azt mondja neki: „ne neved, kislányom, mert ezzel a ferde szájjal ez nem áll jól neked”! Leánypolgári végzettsége volt, tehát négy polgári iskolát járt. De Karikáson volt gazdasszonyképző is, és az édesapám lánytestvére sokszor emlegette, hogy igaz, hogy parasztlány az anyád, de micsoda művészi fokon tud hidegkonyhai készítményeket készíteni. Nagyon ügyes házi-asszony volt, aki édesapám haláláig gyakorlatilag háztartásbeliként dolgozott. Fantasztikus pedantéria és tisztaság jellemezte. Tizenkét és huszonnégy személyes abroszokat vasalt, és máig pontosan emlékszem ezeknek a simaságára és tökéletes tisztaságára.

Mindig szoknyát és blúzt viselt, mégpedig szépen vasalt, gyönyörű, tiszta blúzokat. Akkor is ez volt rajta, ha házi munkát végzett, vagy ha kézimunkázott. Gyönyörűen tudott kézimunkázni. Mindig eredeti motívumokat talált ki, de ezek mégis a tájegységre jellemzőek voltak. Az otthona igazi otthon volt. Anyu parasztlány volt, de bizonyos szabadságot élvezett. Strandolt, úszott, sportolt. A MOVE sportegyesülettel országot jártak. És még egy nem jellemző dolog: az édesanyja, aki kisparaszt volt, mindkét lányának a kezébe adta a pénzt, így azok Budapesten vásárolhatták meg a hozományukat, a bútort meg a porcelánt, pedig az nagyon ritka dolog volt errefelé, hogy egy szülő kiadja a kezéből a kelengyebeszerzést. A két lány egyforma rosenthali kristálykészletet vett magának. Később nagyon jó is volt ez így, mert csereberélhették az eltörött darabokat.

Édesapám nem szűnt meg udvarolni a feleségének. Sokszor zavarba is hozta vele anyut, de ez nekünk nagyon tetszett. Mondok erre is egy példát. Mentek társaságba, anyu öltözködött. Nem volt jellemző, hogy mi ruhátlanul lássuk, kombiné vagy harisnya mindig volt rajta. Ilyenkor apu odament, körbepuszlta, és fölhívta a figyelmünket, hogy nézzük meg, milyen gyönyörű lába van az anyánknak. Haha. Anyu ezt zavartan és boldogan vette tudomásul. Ez bennem pontosan megmaradt. Apám tehát mindvégig tudatosította a feleségében, hogy szereti, tetszik neki. Szerelmi házasság volt. Különben Budapesten, egy tornászversenyen ismerkedtek meg. A karikási tornászlányok már azzal is sikert értek el, hogy az akkori kornak megfelelő, térd fölötti fehér tornászbugyogójuk egy kicsit rövidebb volt, mint másoknak, s többet mutattak a combjukból. Nos, mint utóbb kiderült, ezen a bizonyos tornászversenyen az apu, meglátva anyut a lánycsapatban, rámutatott, és azt mondta, hogy ez a karikási kislány lesz a feleségem. Szerettük, ha ezekről a dolgokról meséltek, és azt is tudtuk, hogy az apukám addig nem csókolta meg anyut, amíg nem volt a menyasszonya. És még valami, ami szintén ritkaságnak számított: mi tegeztük a szüleinket, és ők is tegezték egymást. A nagyszülőket persze már nem tegeztük.

Tizennégy éves voltam, amikor édesapám meghalt. Anyám tíz évet élt még az ő halála után. Félelmetes rá gondolni, hogy mindketten pontosan tudták, hamarosan meg kell halniuk. Fantasztikus erejük volt. Édesapám ötvenkét éves koráig élt. Korábban soha nem volt beteg, fantasztikus sporttehetség volt. A sport minden ágát művelte: korcsolyázott, sielt, futballozott, teniszezett, úszott, vitorlázott. A fociban érte el kapusként a legnagyobb sikert. Fiatalon, körülbelül huszonhat éves kora körül, a BEAC-nak, egy neves budapesti klubnak a kapusaként külföldi turnékon is részt vett. Jártak a Kanári-szigeteken is. Az ekkor írott naplója birtokunkban van, és még ma is titkos vágyam, hogy ezzel a naplóval a kezemben találkozzam azokkal a helyszínekkel, amerre ő járt.

A betegsége félelmetesen gyorsan zajlott. Mindössze két hónap telt el a fölfedezésétől a haláláig. Rendkívül gyorsan ölé tüdőszarkómája volt. Óráról órára nőtt a daganat. Rengeteg új gyógyszert kipróbáltak rajta akkor az Onkológiai Intézetben. Még Karikásra is lejártak, hogy segíthessenek rajta. Egyénisége, viselkedése mindenütt szimpátiát keltett. Tudta, hogy meg fog halni, de ezt nem mondta el a családjának. Mi általános iskolások voltunk a nővéremmel, a bátyánk akkor volt elsőéves orvostanhallgató. Még jó, hogy már nem tudta meg, hogy a felesége egyetlen fillér nyugdíjat nem kapott a halála után.

Édesapám halála után anyu kötelességből folytatta az életét. Értünk. És továbbadta azt a szeretetet, amit szülőként, együtt, mindig közvetítettek. Meghatározó az életemben, amit ők tudatosítottak bennünk. Tőlük tudom, hogy melyek az életben a valódi értékek: a családi összetartozás, a tisztességes életmód, s az, hogy ne kelljen szégyenkezni a családban semmi miatt. Szerettem volna a gyerekeim felé ezt továbbadni. Sokat beszélünk a szüleinkről nekik. Hozzám hasonlóan ők sem ismerhették a nagyszüleiket. De emlékszem a kisebbik fiam büszkeségére, amikor az iskolából úgy jött haza, hogy egy tanár bácsi mesélt az édesapám-ról. És ő milyen boldog volt, mert olyanokat mondott róla, hogy mindenki irigyelte őt. Tö-

rekszem arra, hogy megismerjék a soha nem látott nagyszülőket. Hál' istennek, alkalmam van ezt akár diaképen is levetíteni, a szüleim ugyanis már a harmincas években diamoziképeket készítettek. És hát mi is ott vagyunk, ők is ott vannak, családi események vannak, keresztelők vannak, terített asztal. Minden jól látható. És meg tudom nekik mutatni, hogy nézzétek, azért teritek most ezzel a terítővel, mert a nővérem keresztelőjén is ez volt az asztalon.

Amikor édesanyám meghalt, akkor én éppen befejeztem az Élelmiszer-ipari Főiskolát, a bátyám cselédkönyves orvos volt, a nővérem pedig műszaki rajzoló. Anyu öt évig élt rákosan, mert egy különleges rákkombinációja volt. Egyrészt policitémiája volt, ami egy vörösvérsejt-túltengés. Ez leplezte a veserákot. A látszólag csodálatos vérképével senki sem hitte el, hogy beteg. Ez rengeteg szenvedést okozott neki, hiszen emiatt rengeteg rosszindulattal kellett találkoznia. Ráadásul mindig eltartotta a férje, háztartásbeli volt, ezért azt hitte, hogy a tisztaság az egyetlen erőnye, csak ehhez ért, ezért mi más lehetne, mint takarítónő. Az is lett. Édesapám vállalata alkalmazta. Takarítónőként is lett beteg, de sokáig nem adtak hitelt a betegségének, hiszen a vérképe látszólag mindig jó volt. Azt a szeretetet, ami a férjéhez fűzte, nem tudom jobb példával érzékeltetni, mint avval, hogy a menyasszonyi ruháját, ami egy gyapjú madeira anyagból készült zsorzszt volt, feketére festette, és azt kérte, hogy abban temessük el. Így is történt. Azóta is úgy érzem, velünk élnek. Nekem ez az örökségem. Nem sarokház, nem vagyontárgy, hanem a gyermekkori emlékek, és két olyan szülő, akiket én azóta sokszor megköszöntem az Úristennek.

Jó tanuló voltam az iskolában. A kis okos, aki mindig olvas. Szóval a végében is, úgy kellett kikergetni. Ami még klotyó volt, ilyen udvari klotyó. Négy óra hosszaiig tudtam ott ülni, úgy elfeledkeztem magamról, ha könyvekhez jutottam. Ennek ellenére azt gondolom, hogy tehetségesebb voltam, mint amilyen szorgalmas. Ma, felnőtt fejjel, úgy érzem, többre kellett volna vinnem, bennem több volt, de valahogy mégsem sikerült. Mondok egy példát. Ragyogó nyelvérzékem volt. Még nem tudtam írni, amikor tanultam angolul. Ezt azért tudom, hogy nem tudtam írni, mert rajz alapján tudtam, hogy melyik a lány, melyik a fiú, melyik a körte, melyik az alma, szilva. Erre pontosan emlékszem.

Volt olyan osztálytársam, aki kínlódott az angollal. Ez az osztálytárs ma angol nyelven előadásokat tart. Én meg még egy nyelvvizsgáig sem jutottam el. Lehet, hogy azért, mert vidéken maradtam, lehet, hogy azért, mert nem sikerült az érettségi után a vágyam, hogy angol–orosznak továbbtanuljak a pesti egyetemen. Nem vettek föl, úgymond helyszűke miatt. Hatvankettőben még számított, hogy valaki osztályidegen, hogy maszek. Bár nem hiszem, hogy az én esetemben ez különösebb szerepet játszott volna. Szerintem egyszerűen nem értem el a megfelelő szintet. Erre akkor jöttem rá, amikor felvételiztem, és vidéki kislányként Pesten egy olyan fölvételiző közösséget találtam, akik arról beszéltek, hogy melyik professzorhoz jártak angolórára, hány évet töltöttek külföldön. És az, hogy én szerettem az angolt, hogy volt nyelvérzékem, ez nem tett ott senkire sem különösebb hatást.

Édesapám halála után az első nagy lelki megrázkódtatásom ez a sikertelen egyetemi felvételi volt. Ugyanakkor az egyetem a visszautasítás mellett értesített arról is, hogyha nem fellebbezek, továbbítja a papírjaimat az általa megjelölt öt intézmény valamelyikébe. Akkor indult a felsőfokú technikai képzés. Az egyik volt Szegeden az Élelmiszer-ipari Felsőfokú Technikum. A választásom alapja az volt, hogy Szeged szép város, és ha már élelmiszeripar, akkor fölkerestem a helyi konzervgyárat, és megkérdeztem, miután az anyagi háttérünk igencsak szűkös volt, hogyha fölvennének engem ebbe az intézménybe, ösztöndíjasuk lehetnék-e. Azt mondták, ha fölvesznek, ösztöndíjas vagyok. Teljesen izgalommentesen és közömbösen indultam a fölvételire, ami lehet, hogy ettől, lehet, hogy nem ettől, de kitűnően sikerült. Már ott helyben közölték velem, hogy föl vagyok véve.

Eleinte különösebben nem voltam boldog. De később mégis pozitívan alakult az életem, mégpedig azért, mert Szegeden egy olyan évfolyamba kerültem, ahol csupa kitűnő, jófejű

gyerek volt, akik származásuk miatt akkor még nem kerülhettek be az egyetemre. Több lelkészgyerek volt köztük, mások piarista gimnáziumban végeztek, akadt olyan is, akinek az apja a régi rezsimben repülő tiszt volt, meg ilyenek. Jóllehet korábban mindig utáltam a kémiát, ami fő tantárgy volt itt, egyetlen utóvizsgám is élelmiszer-kémiából volt, ennek ellenére végül is jelesre diplomáztam. Szerettem kényelmesen élni, és ott, Szegeden az volt a legkényelmesebb, ha tanult valaki.

Ott ismertem meg a férjemet is. A kosárcsapatban figyeltem föl egy szenzációsan játszó fiúra. Aztán meg fantasztikus operalemezeket hallgattunk a kollégium társalgójában, Benjamino Gigli meg Caruso fölvételeit, és amikor megkérdeztem, hogy ki hozta ezeket a lemezeket, kiderült, hogy ő. Egyértelműen én szerettem bele, nem ő énbélem, és egyértelműen én éreztem úgy, hogy csak ő lehet a férjem. Jóképű gyerek is volt, élsportoló, előnye volt a tanulmányokban, hiszen ő élelmiszer-ipari technikumban végzett. De mégis, abszolút neveléses, hogy mi alapján döntöttem mellette. Valamelyik évfolyamtársunknál ünnepeltük a szilveszter estét, és akkor ő pontosan úgy bontotta föl a pezsgőt, mint az édesapám. És ahogy tartotta a poharat, valahogy olyan jóember-keze volt. Mint az apukámnak. És akkor én azt mondtam magamban: vagy ő, vagy senki más. Hát ilyen dolgokon múlik.

Én szerettem volna otthon, a református templomban esküdni, annak ellenére, hogy teljesen hitetlen voltam még abban az időben. De néhány héttel édesanyám halála után, tökéletesen egyedül, fizikailag és lelkileg összeomolva nem tudtam vállalni ezt a dolgot, és máig hálával gondolok vissza az anyósomra, aki akkor kezébe vett mindent, és megszervezte, hogy náluk, Orosházán házasodjunk össze. Ezért végül is katolikus templomban esküdtünk, bár majdnem meghiúsult a templomi esküvő azon, hogy a férjem nem volt hajlandó meggyónni. Nézett rám könyörögve, hogy mentsem föl ez alól. De én nem segítettem neki. Úgy voltam vele, nem baj, ha nem lesz református az esküvő, de mindenképpen templomban legyen. Tehát nem a vallásomhoz ragaszkodtam akkor, hanem az ünnepélyességhez. Azt kértük, hogy Csajkovszkij b-moll zongoraversenye és Bach d-moll *toccata* és fűgája szóljon. Ez volt a legfontosabb nekünk akkor, ez volt, ami összekötött bennünket, ez a két zene. Meg az, hogy minden gyertya égjen, és minden lámpa égjen. Én egy fehér menyasszonyi ruhában esküdtem, amit kölcsönkaptam, nem anyuéban, amiben eredetileg szerettem volna. Csak hát abban már nem lehetett. De azért így is boldog volt az esküvő.

Aztán rögtön Karikásra utaztunk, munkába álltunk. Mindketten a konzervgyárban kaptunk munkát. Hamar kiderült számunkra, hogy a konzervgyár, azon fölül, hogy szezonmunkát jelentett, azaz évszakonként nem egyforma volt a leterhelés, antihumánus, családellenes volt. A férjem műszakvezetőként dolgozott tizenvalahány évig, három műszakos taposómalomban. Szombat délután, vasárnap délelőtt, vasárnap éjszaka, mindig mennie kellett. Ugyanakkor nagyon jó bölcsődével és óvodával rendelkezett a gyár. Csak felső fokon lehet beszélni az akkori idők szociális ellátásáról. Nagyon sok dolgozónak a gyereke ott nőtt föl. És miután a konzervipar akkor még támogatott iparág volt, a bölcsődéjében is jobb volt az ellátás. A gyerekek a legelső primőr gyümölcsöket kapták, ragyogó tiszta helyen voltak. De a reggel hatra munkába igyekvő asszonyok látványa, akiknek télen is öt órakor el kellett indulniuk az alvó gyerekekkel, borzasztó volt. Embertelen volt látni a kosarából kilógó, biciklikre kötött, bundába bugyolált gyerekeket.

A családoknak jobb lett volna egy műszakban dolgozni, együtt ébredni, együtt feküdni. De a gyerekek érdekében legtöbben külön műszakot vállaltak. Ennek aztán óriási buktatói voltak, és nagyon sok család ugyanabba a csapdába esett, hiszen a férfiak több időt töltöttek a munkatársnőikkel: reggel hatkor azokkal mentek haza, és legföljebb a gyárkapuban integtek a feleségüknek, és ott kérdezték meg, hogy vett-e kenyeret, mi újság otthon, mi van a gyerekekkel. Sok családi élet ment rá a gyárban szövődő viszonyokra. Sok férj megszalta a

munkatársával a feleségét. Ezt a csapdát nagyon kevesen kerülhették ki. Ez iszonyú nyomokat hagyott. Jobb nem is beszélni róla.

Én a konzervgyárba ösztöndíjasként kerültem. A laboratóriumba osztottak be, ahol mikrobiológusként kezdtem el dolgozni. A főnököm egy orosz nő volt, Tatjánának hívták. Sokan utálták, csak azért, mert orosz, de én nem. Jóval intelligensebb volt, mint a magyar férje. Az első félév után olyan mikrobiológiai összesítőt készítettem az előző évek adataiból, hogy amikor a főnököm szülni ment, azonnal kineveztek mikrobiológus helyettesnek. És gyakorlatilag a harminc évből huszonhatot a mikrobiológia csoportvezetőjeként töltöttem el.

Említettem már, hogy nem saját akaratomból mentem a felsőfokú technikumba. De mégis, amikor a gyárban a mikrobiológiára kerültem, arra törekedtem, hogy azt minél jobban megismerjem, s hogy minél jobban képezsem magam a szakmában. Ehhez minden segítséget megkaptam az akkori iparági budapesti kutatóintézettől. Sikereket is értem el, rögtön a kezdeti években volt egy olyan újításom, amit a tejjipartól loptam el, és amit ragyogóan lehetett adaptálni a konzerviparban is. És miután mi az iparág legjobb vállalata voltunk az országban, azért ideküldték az egyetemistákat betanítani, idejötték a többi konzervgyár kezdő mikrobiológusai is, úgyhogy harminc év alatt mindenki megismert engem a szakmában. Szavahihetővé váltam, tudták, hogyha én szólok, akkor érdemes odafigyelni. Én nem szóltam akkor, amikor nem volt érdemes. De a legmerevebben és legkeményebben kitartottam a szakmai ismeretek mellett, és mindig a mikrobiológia szempontjait és érdekeit képviseltem a gyártás során.

Életem legnagyobb erkölcsi sikerének azt ítélem, amikor a vezérigazgatónk írásbeli dicséretben részesített, mert sikeresen fölmértem, milyen mikrobiológiai különbségek voltak a paradicsomlé-nyerő állomásokon végzett paradicsomfeldolgozás és a ladás nyersanyag-feldolgozás között. Ez pénzt ugyan nem jelentett, s nem is éreztem soha magamat anyagilag elismertnek, de különös módon ez nem is nagyon érdekelt. Akkor még könnyebb volt megélni, mint most. Nekem az volt a fontos, hogy akárhány főnököm volt is, tudják: ha én szólok, arra oda kell figyelni. És ha nem hallgattak arra, amire fölhívtam a figyelmet, akkor előbb-utóbb biztosan bejött egy külföldi reklamáció, amit én előre jeleztem. Nekem az volt a legfontosabb, hogy védjem a gyártást.

Hetvennégytől érezhetően csökkenni kezdett az anyagi biztonságunk. Ebben az évben született a második fiam, s én igénybe vettem azt a három évet, ami a dolgozó nőknek akkor járt. Csodálatos volt ez a három év, amit otthon tölthettem a két gyerekkel. Talán a legértelmesebb időszaknak tekintem az életemben. Egyáltalán nem volt bezártsági szindrómám, nem unatkoztam otthon, nem volt kismamabetegségem. Utána visszamentem dolgozni, és mondhatom, mindig tiszteltek és megbecsültek a szakmában.

Kislány koromban gyakran mondtam, hogy a birodalmak mindig összeomlanak, s a szovjet birodalom is össze fog omolni. És elég hülye voltam, hogy ezt akármilyen munkahelyi közösségben is nyilvánosan hangsúlyozzam. Vonzódtam a régészethez is, és jól tudtam, hogy nem volt olyan világbirodalom, akár perzsa, akár római, amelyik ne hordozta volna magában pusztulásának a jeleit. De amikor a szovjet birodalom tényleg összeomlott, azért az mégiscsak nagy meglepetést jelentett. De érdekes, én sohasem éreztem magam rabnak. Mindig azt mondtam, hogy aki szellemileg szabad, vagy nem bújik be a bárányok közé, az lehet szabad akkor is, amikor birodalmak, önkények uralkodnak. A szüleim sem érezték magukat rabszolgának, csak alkalmazkodtak az időhöz. Én is alkalmazkodtam, de nem kiszolgálva a hülye ideológiát. És szabadnak éreztem magam. De azért persze rendkívül pozitíven értékeltem azt, hogy demokratikus választási lehetőségem lett Magyarországon. Valahogy olyan volt ez, mint a lehullott manna, hirtelen jött. Az, hogy ebben az országban nem megvárkodtatással ment ez végbe, hogy nem lehetett a tömegeket manipulálni, összeugrasztani,

ellenséggé téve, ez örömmel töltött el. Örülök, hogy forradalom nélkül, áldozatok nélkül ment végbe mindez.

De az én életemben talán a rendszerváltásnál is fontosabb változás történt ekkor: istenhívő lettem. Pontosán emlékszem arra az estére. Ezerkilencszáznolcvankilenc karácsonya volt, és én otthon szomorkodtam, hogy életemben először nem tölthetjük közösen az ünnepet a nagyobbik fiammal, aki Cegléden katonáskodott. Egyszer csak, csodák csodája, nyílik az ajtó, s ott áll a fiam. És ahogy belép, abban a pillanatban elkezdődik a televízióban Zefirelli Jézus-filmje. Ez akkor olyan hatással volt rám, hogy elhatároztam: nekem tudnom kell, mindez hogy van leírva. És Józsi bácsinak, apám barátjának, egy nyugalmazott lelkésznek a segítségével elkezdtem elmélyedni a hittudományokban. Ő egy csodálatos, tanító lelkületű ember volt. Pedig a szüleim nem voltak templomba járó fajta emberek. De mégis, később tudomásomra jutott, hogy hittal haltak meg. Józsi bácsitól ugyanis megkaptam a szüleim temetésén mondott beszédeket, és megtudtam, hogy többször bent járt édesapámnál az onkológián, és ott nagyon sokat beszélgettek ilyen kérdésekről. És megtudtam azt is, hogy édesapám és édesanyám is imádkozva búcsúzott az élettől.

Nagyon sokat köszönhetek a Bibliának, hogy hitre jutva végre el tudtam engedni a szüleimet magamtól, és nem pusztultam bele abba, amikor elbocsátottak a konzervgyárból. Pedig még a dauer is kiment a hajamból, s olyan lett a frizurám, mint a szőr. Akkor értettem meg, mit jelent az, hogy az embernek égnek áll a haja. És inkább a templomba se mentem el néhány napig, úgy szégyelltem magam, és úgy féltem, nehogy valaki megjegyyezze: hát ezeket kitették, mert mindig az alja néppel kezdik. Most már tudom, hogy abban a helyzetben nem úgy viselkedtem, ahogy egy hívő embernek kellett volna.

Az elbocsátásom úgy történt, hogy leállt a gyártás, és ezt az időt fölhasználtuk arra, hogy elmenjünk szabadságra a Balatonra. Késő este értünk haza, és a férjem leszaladt a postaldáchoz, és láttam, hogy mindkettőnknek jött egy-egy levél a gyártól. Én, naiv, azt hittem, hogy jutalmat kapunk, hiszen rettenetesen sokat dolgoztunk az utolsó időkben. De a két levélben az állt, hogy végkielégítéssel felmondják a munkaviszonyunkat. A laboratóriumból három embert bocsátottak el, mindannyian főiskolai végzettségűek vagyunk. Akik helyettünk maradtak, technikusok és szakmunkások, semmiképpen sem olyanok, akik ezt a munkakört be tudnák tölteni. Amikor másnap bementünk a munkahelyünkre, a munkatársak közölték velünk, hogy ezt a fölmondást a távollétünkben, egy pár perces laborgyűlés keretében jelentették be. Ők nem mertek bennünket a Balatonon fölhívni, nehogy annyira megviseljen bennünket, hogy autóval nekimenjünk a fának. Semmiféle kommentár nem volt hozzáfűzve, rájuk is sokként hatott, teljes elnémuláshoz vezetett. Senki nem gondolta, hogy egy konzervgyárban a mikrobiológus vagy higiénikus helyettesíthető. Az elbocsátásunk decemberben történt, az utána következő hónapban, januárban kellett befizetnem a fiam tandíját, úgyhogy gyakorlatilag a munkanélküli segély volt az egyetlen bevételünk majdnem egy éven keresztül.

Teltek-múltak a hetek. Szörnyű lelkiállapotban voltunk, de amikor értesültünk róla, hogy a közvetlen kollégáink őszinte részvétellel kezelnek bennünket, és sajnálják és példátlanok tartják, hogy egy házaspár, néhány évvel a nyugdíj előtt, egyszerre veszítse el hosszú évek után a munkaviszonyát, anélkül, hogy följánlották volna, hogy szakértelmüket más területen hasznosíthatják, az nagyon sokat számított. De azért harmincéves szakmai gyakorlat után utcára kerülni borzasztó, hiszen fönn kellett tartanom a lakást, mivel nem az a fajta vagyok, aki elmarad a részleteivel, és be kellett látnunk: sok magyar családnál hasonlóan, ötvenkét éves korunkra tartalék nélküli család lettünk. Akkor is, ha az autónk és a fűtött szobánk még megvolt. Nem láttam perspektívát, s rettegtem az előttünk álló időszaktól, és néha, amikor láttam a hontalanokat, hajléktalanokat, akkor arra gondoltam, hogy a mi helyzetünk is elvezethet egy ilyen állapothoz. Beláttam, hogy minden változás során van egy olyan

nemzedék, amelyik áldozattá válik. El is fogadtam volna ezt a szerepet, ha perspektívát láttam volna magam előtt. De nem láttam magam előtt semmiféle jövőt. Nem volt jövőképem.

De aztán mindinkább arra gondoltam: velem szemben igenis megfogalmazódhatnak olyan követelések, hogyha keresztény vagyok, akkor hordoznom kell a keresztet. Ez a kereszténység lényege, hiszen valaki hordozza a kereszt másik végét. Konfliktusként éltem meg a kishitúségemet, és kudarcént, hogy a próbatételben nem jól vizsgáztam. Én egész életemben tudtam harcolni, föl tudtam venni a kihívást. De most úgy éreztem, hogy emberi mivoltomban gyöngültem meg, nincs erőm. Szerettem volna tartani magam, de nagyon nehezen sikerült. Néha tudtam bizakodni, néha viszont a legsötétebb gondolataim támadtak.

Ha arra gondolok, hogy együtt kerültünk elbocsátásra a férjemmel, még ma is sokszor megfogalmazódik bennem a kérdés: miért? Érthető, hogy az én alkati tulajdonságaim, természetem, viselkedésem alapján nem lehettem egy könnyen kezelhető ember. Mégis, harminc évig folyamatosan ott dolgoztam, elfogadtak, elviseltek. De József alapvetően más. Rendkívül csöndes, ami sokszor konfliktust is okozott közöttünk. Ő soha nem védte meg azonnal magát, ő az a természet, aki vár, hogy úgymint igazolni fogja az idő. Ha ő ottmarad, akkor talán el tudom fogadni, hogy létszámléépítés történt. A főnökeivel neki sohasem volt konfliktushelyzete, nem úgy, mint nekem, aki rámenős vagyok, rákérdezek, elmondom a véleményem. Józsefet szerették, mert békés volt, kedves, szolgálatkész. Fájó volta azt látni, hogy a léépítések során nem a szakmai érdem volt elsődleges. Nem látszott, hogy őrzik a szakmai értékeket, ami régebben jellemző volt a gyárra. Az kellett nekik, aki nincs útban, akinek nincs egyéni véleménye, aki nem szól, aki cinkosan hallgat. Én úgy érzem, hogy akik maradtak, azokat a cinkos, néma érdek fűzi össze. De ez nagyon csúnya érdek, mert emberi sorsokon gázol át.

Amikor munkajogi pert indítottam a gyár ellen, az első tárgyalás avval ért véget, hogy én nyertem első fokon, de akkor még nyitott volt a kérdés, és tőlem függött, hogy visszamegyek-e vagy sem, és hogy a törvénysértő felmondás miatt dupla vagy tripla végkielégítést kapok-e. Már akkor tudtam, hogy nem fogok visszamenni. Hiszen az ügyvéd is közölte velem, hogy a jog ugyan visszahelyez, de utána teljesen védtelenné válok. Tehát ugyanezt a helyzetet elérik velem, akár úgy, hogy fegyelmet adnak, akár úgy, hogy végkielégítés nélkül kerülök az utcára. Oriási harc lett volna, és amilyen sokszerű volt ez az elbocsátás, nem biztos, hogy lett volna erőm fölvenni a harcot, és megint bizonyítani, mint az előző öt évben, hogy engem nem lehet kinyírni, mert szakmailag kikezdzhetetlen vagyok.

Nagyon nehezen szántam rá magam a jogi útra. De utólag azt kell mondanom, hogy ha nem indulok el ezen az úton, akkor erkölcsi, anyagi és minden téren vesztes vagyok, s még nehezebben viselem el a fájdalmas elbocsátásomat. A jogi útról csak annyit: csodálatos dolgok vannak az életben. Olyan ragyogó embert ismertem meg a jogi képviselőmben, hogy szinte élveztem ezt az utolsó helyzetet, amin nekem sajnos részt kellett vennem. A gyár azt hitte, kitol velem, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy ott kell lennem a második tárgyaláson. Azt mondhatnám, végül is szinte szégyelltem magam, olyan fényes volt az én győzelmem, hiszen nyugdíj előtt néhány évvel semmiféleképpen sem tehetek volna az utcára. A gyárnak igen kemény összegébe került ez a törvénysértő fölmondás és ennek következményei. Tehát nemcsak hogy a végkielégítés háromszorosát ítélték meg a javamra, hanem húsz százalékos büntetőkamatot is, az összes perköltséggel együtt. Azért szomorú ez, mert ez is a gyárban dolgozó emberek bőrére ment, s nem a vezetők prémiumát csökkentette. Mindenesetre a tárgyalás után megmondtam a jogi képviselőmnek, hogy öntől és a magyar jogtól bocsánatot kérek, mert eddig az volt a véleményem, hogy ahol emberi viszonylatok nem segítenek, ott a jog sem tud. Erre ő azt mondta, hogy néha azért tud. Neki volt igaz.

Amikor kirúgtak, nem voltam hajlandó nyugtatót bevenni. Viszont újra kezdődött az a ki nem mondott feszültség, amit amiatt éreztünk, hogy telik az idő. József fölment Pestre, egy

álláskereső munkahelyi klubban tanfolyamot végzett, hogy mégis hogyan adhatná el jobban magát. Nagyon hasznos volt, szerette is csinálni. Sokat jelentett neki akkor lelkileg, pozitív föltöltődést. Kereste a helyét. Mégsem volt semmi komolyabb lehetősége. A feszültség fokozódott, telt az idő, eljött az ősz. Pozitív volt, hogy megnyertem a pert. Az év végén pénzhez jutottunk. De tudtuk, hogy januárban letelik az egy év, és még Józsefnek nem volt állása. Ebben a helyzetben, azért is, hogy Józsefnek legyen elfoglaltsága, lement a fiamhoz Szegedre, a játék-nagykereskedésébe. A fiam azért is vette föl, mert tudtuk mindketten, hogy Józsefnek jót tesz majd, ha dolgozhat. A munkanélküli segélyét is megszakítottuk kilencven napra. Először nagyon örültünk, azt hittük, itt a megoldás, de nagyon nehéz volt ez a heti ingázó életmód. Én teljesen egyedül voltam itthon, József reggeltől késő estig dolgozott, én pedig vártam haza őket. A fiúk a bányában dolgoztak, én vártam a hétvégét.

És amikor már minden idő letelt, és kezdtünk újra kétségbe esni, jött a segítség, egy telefonhívás formájában. Volt egy évfolyamtárs, akivel Szegeden együtt végeztünk mindketten, és rákérdezett, mi van velünk. Én be tudtam számolni, hogy megnyertem a pert, de Józsefnek sajnos nincs állása. Erre ő azt mondta, hogy szüksége lenne Józsefre. És kilencvenhét január elsejétől Józsefnek volt állása! Azóta raktáros-anyagbeszerzőként dolgozik Kecskeméten. Paradicsomport gyárt a cég, van piaca, jól prosperál. Szinte alapvetően külföldre termel, most emelték a pénzét, kábé negyvenezer megy a bankszámlára. Az én nyugdíjam harmadszori emelés után harmincötezer. Gyakorlatilag krözusok vagyunk tehát a tizenkétezer forintos munkanélküli segélyhez képest.

Beszédesnek sajnos nem beszédes József, azóta sem. Bár beszédesebb lenne! Mindenesetre új tartást adott neki, hogy ismét sikerült elhelyezkednie. Az is tartást adott neki, hogy a konzervgyáriak mindig érdeklődtek felőle. Most mondhatjuk, hogy van állása, azt is tudják, hogy jó állás, azt is tudják, hogy került oda. Jobb így válaszolni, mint úgy felelni, hogy nincs állás, és remény sincs rá. Én mindig szerettem volna eltartott feleség lenni. Na, hát most egy nyugdíjas hölgy vagyok itthon! Várom haza Józsefét. És ugyanúgy, ahogy a gyese-nem unatkoztam, most is pozitív élményként dolgozom föl, hogy nyugdíjas lehetek. Sok mindent csinállok, amivel el tudom magam foglalni. Van két kis öreg barátnőm, akik az édesanyám barátnői voltak, nyolcvanhét és nyolcvankilenc évesek. Miután az egyik már hónapok óta kórházban van, a másik pedig egyedül él, mind a kettő segítségre szorul, én ingázom a kettő között. Mind a ketten várnak. Ez napi tevékenység, mondhatom így, mert ha egyik nap nem megyek, akkor másik nap valamelyik idejön, és attól rettegek, hogy el ne essen, nehogy baja legyen. Az egyiket nagyon könnyű boldoggá tenni, mert annak elég, ha lát, a másik nehezebb természetű. De érdekes, derűsen tudom ezt csinálni, mert élvezem a társaságukat. Nagyon sokan rákérdeznek, mögöttes céllal: te gondozod őket?, főlvállaltad?, mennyiért? Akkor elmondom nekik, hogy nem pénzért csinálom, mert pénzért soha nem vállalnék időseltartást.

És, különös módon, szinte luxusdolgok is megadatnak nekem mostanában, annyi áldást hozott a nagy nyomorúság után az Úristen ránk. Olyan helyzetek alakultak ki, amit soha nem gondoltam volna. Rendszeresen nyaralunk. A barátnőmnek Hévízen van egy üdülőszövetkezeti tulajdona, én Gyulán vettem egyet a végkielégítésemből. Én megyek hozzá Hévízre, ő jön hozzám Gyulára. A református egyházzal a brémai gyülekezet meghívását élveztük. Csodálatos élmény volt. És amikor a Keleti-tengeren egy hajókirándulást tettünk, kibámultam a kerek ablakon, és néztem a tengert, és a pincér hozta a német gulyást ebédre, akkor csipdestem magam, hogy én vagyok-e az. Mert ha csak egy évre visszagondolok, nem az volt a jövőképem, hogy majd a Keleti-tengeren utazom a dániai partok felé, jól érzem magam, s ráadásul József is velem van.

Emellett ötödik éve boldogan járok a bibliakörre, minden kedden. A munkanélküliség alatt szoktunk oda. Egyrészt rá is értünk, másrészt sokat is segített ez nekünk. És az a cso-

dálatos, hogy minél inkább előrehaladunk az ismeretanyagban, annál félelmetesebb lesz, s egyre inkább odajutok, hogy szinte félelemmel veszem kezembe a Bibliát. Egyre nagyobb súlya van. Pedig először olyan egyszerű olvasgatni, az ember azt hiszi, érti. De amikor kitárul a mögöttes világa, az félelemmel tölt el. És azért külön hálás vagyok a lelkész úrnak, hogy odaszeretgette a férjemet is. Még nem éltem meg azt az örömet, hogy ő is kérdezett volna, de azért várok rá, hátha ő is föltesz majd egyszer egy kérdést.

Csak ez a főbiás félelem ne volna bennem! Mert ha az embernek egyszer már volt alkalma rákos betegek szenvedéseit látni, azt sohasem tudja elfelejteni. Amikor az ember nehéz időszakban van, nem nagyon törődik magával. Az én szememnél is van egy retinaleválás-veszély, ami annyit jelent, hogy ha leválik, akkor műtét következik. Kérdezték a szemészetten a foglalkozásomat. Mondtam, hogy mikrobiológián dolgoztam, meg izotópokkal is foglalkoztam. Azóta, összefoglalva, nemcsak ez jelentkezett, hanem egy epekőműtét, aztán kimutatott az ultrahang a májamban egy cisztát. A bal vesémben is van két ciszta. Az epekőműtetre rászántam magam, és ennek kapcsán a májcisztát is el tudták távolítani, sőt, a bőrömről egy utólag szövettanilag indokolt daganatot is levett a bátyuskám. Tehát ciszta itt, ciszta ott, nem tudni, milyen indulatú. Szövettani vizsgálatok. Én mindentől félek, ennek ellenére jó beteg vagyok. A bőrdaganat tényleg pozitív szövettani lelet, de nem kellett sugározni, nem kellett gyógyszer, a kivett ciszta jóindulatú volt, és az epekőműtét is indokolt volt, az egy krónikus epehólyag-gyulladás mutatott ki, amiből aztán lehet hasnyálmirigy-probléma, májrák.

Én rettegek a fájdalomtól, a szüleim szenvedésének látványa óta ezt nyugodtan mondhatom. És az ember, ha bajban van, azt mondja: Uram, te, aki a betegségünket hordozod, te, akit keresztfára feszítettek, ments meg a szenvedéstől! Kérlek, segíts, hogy jól viselkedjek! Így imádkozom a műtét előtt. És ilyenkor egyáltalán nincs is semmi fájdalom. A múltkor a bátyám már a zárójelentésemre ráírta, hogy diéta szükségtelen. Próbáltam utánanézni, hogy milyen dolgokat intézzek még el, ha mondjuk, kiesek a családból. Gyakorlatilag a két jó barátnőmnek elmondtam, hol a végrendeletem. Ők a tanúk, tudják, hogy a Bibliában van benne, és tudják azt is, hogy anyu és apu közé kell temetni engem.

A gyerekek egy kicsit megdöbbenek, amikor közltem, mennyi bajom van, akkor pedig különösen megszeppentek, amikor rájuk förmedtem, hogy meg fogjátok még bánni, ha már nem élek, hogy nem lett unokám. Úgyhogy nem is beszéltem róla, hogy ciszta van a májamban, meg hogy emitt is van, amott is van valami, csak azt mondtam, hogy epekőműtét. Mert tudták, hogy a bátyámnál biztonságban vagyok. A nővérem állandóan sír értem, mennek a telefonok a bátyámhoz, hogy ezt is nézze meg, azt is nézze meg rajtam, meg hogy tele vagyok barna pöttyökkel. Szóval a nővérem jobban izgul, mint én.

De most éppen úgy érzem, elmúlt a főbiás félelmem, pozitívan élem meg, hogy túl vagyok ezeken a műtéteken. Nagyon kedvesek voltak a karikási barátaink is. Utólag értesültem arról: amikor megtudták, hogy én kórházban vagyok, jöttek Józsefhez segíteni. Ételhordóval, olyanok, akiknek semmi közük nem volt a férjemhez, de tudták, hogy egyedül van. Az természetes, hogy a házban lakó barátaink kényeztették, de azért olyan jó volt. Mindenki kérdezgette utána Józsefet, hogy vagyok, mikor jövök haza. Persze sokszor eszembe jutott: vajon nem különös, hogy az összes barátunknak a szülei, akik most ilyen kedvesek voltak, szintén rákban haltak meg? De nagyon jól esett, hogy kiderült: akikről azt hittem, nem vagyok fontos számukra, szomszédok, ismerősök, a bibliakör tagjai, amikor értesültek, hogy mi van, jöttek és segítettek. Imádkoztak értem, igen.

Bevallom őszintén, nem úgy dolgoztam föl a nyomorúságot, ahogy föl kellett volna dolgoznom, ha én nemcsak beszélek a hitről, hanem valóban élem is a hitemet. Úgy érzem, elbuktam ebben. És mégis, valami csodálatos módon, megerősödött a hitem. Jött egy nyomorúság, ami ellen kapálóztam. Nem tettem föl soha bátran a kérdést, hogy miért, Uram. Szó-

val erősebb a hitem, minthogy megkérdezzem, miért is történt mindez. Mindig vágytam, hogy itthon lehessenek. Itthon vagyok. Megoldódott a férjem álláshelyzete. Két egészséges gyermek szép állásban van. Boldog nyugdíjas vagyok. Minden napot úgy élek meg, hogy ajándékba kaptam az Úristentől. Mi, emberek szeretetre vágyunk, s az Úristen minden gyarlóságunk ellenére szeret bennünket. A tenyerén hordoz. Ez az isteni *agapé* jelentősége. Én utólag úgy értékelem a helyzetemet, hogy bár rosszat akartak velem tenni, de az Úristen ezt nem engedte. Örökké hálás vagyok a szüleimnek, hogy óriási örökséget hagytak rám: megtanítottak szeretni. Én élvezem ezeket az ajándékba kapott éveket. Töreksem arra, hogy adhassak. A gyerekeimet távolról követem, de rendkívül intenzíven szeretem őket. Örülnék, ha ezt ők is éreznék. Mert nem tudom, hogy meddig leszek még nekik.